

І ФІЛОСОФІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Г.Лозко* (м. Київ)

ЕТНОРЕЛІГІЯ ЯК НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ: ДЕФІНІЦІЇ «ЗНАННЯ» І «ВІРУ», «ПРИРОДНОГО» І «НАДПРИРОДНОГО»

Релігія – феномен духовного життя людства, його світоглядна основа, яка упорядковує щоденне життя і поведінку людини, а також дає змогу спілкування з «надприродним» (вищим Розумом, Абсолютом, Богом) через обряди.

Переважає більшість визначень релігійного феномена спирається переважно на дві релігієзнавчі категорії: «надприродне» і «віру». Наприклад, релігія визначається як: «духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування *надприродного* Начала, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ» [Релігієзнавчий словник.- К., 1996.- С. 279].

Останнім часом серед народів Європи поширились етнорелігійні рухи, які є спробою повернутися до витокових етнічних релігій (язичництва) вже на новому історичному етапі. Ці, поки що малопоширені рухи, мають свої причини виникнення і розвитку. Людина вирвалася із лабети церковної догматики й схоластики. Церква втратила свою монополію на істину, а суцільна грамотність людства спонукала до переоцінки духовних вартостей, в тому числі й досі «святих книг», якими в певних релігійних течіях прийнято вважати «Біблію», «Коран» та ін.

У зв'язку з цим ще в XIX ст. виникли принципово нові підходи, як до проблем етносу, етнічного, так і до проблем релігії як духовного феномену. Перше, що викликало ряд дискусій серед представників етнорелігійних рухів, то це дефініція «надприродного». Оскільки

---

* Лозко Г.С. – кандидат філософських наук, професор кафедри етнокulturології Київського Національного університету культури і мистецтв.

Зінченко В.В. – аспірант Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

язичницьким релігіям здавна традиційно притаманна природність, що є однією з головних засадничих ознак цих релігій, то правомірно говорити про *сучасний пантеїзм* у його новітніх екологічних виявах. Побожне ставлення до Природи-Бога аж ніяк не виключає віри в особливий Закон, що лежить поза межами людського (явного) життя. Але це є Законом самої Природи. Він притаманний всім природним істотам і явищам, а отже називати його «надприродним» не завжди доречно, особливо стосовно розуміння Бога (Богів) язичницьких релігій.

Процес формування поняття про «надприродного» Бога показав ще польський теософ Фердинанд Трентовський (1808-1869 рр.). Він виділив чотири етапи розвитку релігії від релігійного пантеїзму до релігій так званого «одкровення», зазначивши, що: 1) предметом поклоніння у первісних людей могли бути тільки природні стихії; 2) наступним етапом розвитку релігій став культ предків; 3) культ предків згодом оформився в культ плем'яних Богів; 4) культ плем'яних Богів став причиною виникнення антропоморфності (зображення Бога в людській подобі). Ф. Трентовський, чи не вперше, у філософії релігії виділив два протилежних (навіть суперечливих) типи релігії: «вічні» (природні, які спираються на «всеобожнення природи») і «тимчасові» (які відійшли від Бога, перенісши його функції на людину, історичну особу, тобто релігії «одкровення»). До останніх філософ відносив буддизм, християнство, іслам [Stragona Lechia.- № 3.- S. 14-19].

Століттям пізніше інший польський філософ, основоположник відродження польської «Rodzimej wjaгу», Ян Стахнюк (1905-1963) назвав ці релігії терміном «wspacultura», тобто щось близьке до російського «культура вспячь» або «культура навпаки», тобто власне «антикультура» [Stachniuk J. Czlowiezczenstwo i kultura.- Wroclaw, 1996.- S. 97-110]. Ян Стахнюк писав: «Те, що в культурі є добрим, у вспакультурі мусить бути злим. Те, що для людства є правдою, красою, вартісним, цнотою, звитяжством, для вспакультури означає захлання, гидоту, бруд, поразку, і навпаки» [Jan Stachniuk Chrescijanstwo a ludzkosc.- Wroclaw, 1997.- S. 21]. Такими «антикультурними» Я.Стахнюк вважав штучні, відірвані від життя, побудовані на аскетизмі й умертвленні плоті, релігії (буддизм, християнство, іслам). Проголосивши гріховність людини, її тіла, її природи, а отже й самого життя, ці релігії заперечили тим самим саме життя. Саме в таких релігіях Бог постає як щось «надприродне», тобто те, що знаходиться за межами природи (за винятком буддизму, в якому поняття Бога, як такого, відсутнє). Саме дефініція про «надприродність» Бога породила страх перед невідомим (замість прагнення дослідити, пізнати його), пораженство (замість активної боротьби), смирення, пасивність (замість дії), зашкарублість канонів, норм, певних обмежень,

«рамок» (замість творчості). Таке обмеження людського життя потребувало сліпої віри.

Тут ми підходимо до понять «віра» і «релігія», які є нетотожними, хоча й часто в працях релігієзнавців зустрічаємо їх ототожнення або взаємозамінність. Прийнято вважати, що слово *віра* є слов'янським аналогом латинського терміну *релігія*. На нашу думку, така плутанина безпідставна.

Як слушно зазначає А. Колодний, «Віра релігійна – невід'ємна ознака релігійної свідомості, особливістю якої є бездоказове вираження істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин... Віра релігійна оголошується невід'ємною цінністю людської свідомості, дарованою Богом благодаттю, тобто чимось таким, що має надприродну сутність» [Релігієзнавчий словник.- С. 62]. Це цілком точно й достатньо обгрунтоване визначення поняття віри. Таким чином, користуючись термінами Я.Стахнюка, приходимо до висновку, що сліпа «віра» виявляється дефініцією тих же релігій «вспакультури». Причому релігійний фанатизм притаманний чи не найбільше саме «релігіям одкровення», тобто християнству й ісламу.

Визнавці Бога-Природи, тобто язичники, розуміють божественну сутність, як розливу у Всесвіті присутність Всевишнього: в кожній істоті, в кожному явищі. Відносини «людина – Бог» тут будуються зовсім за іншою схемою: «Дажбог – наш отець, а ми – його сини». З таким уявленням про спорідненість людини й Бога зустрінемося неодноразово у Велесовій Книзі, про що буде йти мова нижче.

Отже, людина може пізнати Бога, бо він присутній в ній самій. Мудрість «Пізнай самого себе», - не раз проголошена філософами античності, по-новому зазвучала у філософії Г.Сковороди. Ось як про його духовні пошуки писав український теософ Володимир Шаян: «...знайшов Сковорода найвище потвердження своїх вже пізнаних і пережитих... правд про божественність людини: «Бог – це тиран, вседержитель. А ти його – його нікчемний раб, черв, порох, підніжок» – ось основне наставлення сирійсько-юдаїстичного світовідчужання. «Бог – це ти сам, це божественний первень твого духа. Бог – це божественний Чоловік. Ти є другом Бога, сином Бога, самим Богом» – ось основне наставлення арійського світовідчужання. Ти є раб Бога! – ні, ти є сам Богом! Пропасть ділить ці два світовідчужання» [Шаян В. Сковорода – лицар святої борні.- Лондон, Торонто, 1973.- С. 47].

Вищий розум пронизує все буття. Релігійний стан, в якому перебуває людина, допомагає їй зосередити свої відчуття для цілісного сприйняття світу, життя і Бога. Такі стани свідомості, описані самими

Григорієм Сковородою і Тарасом Шевченком, Володимир Шаян назвав «почуттям святості». На думку американського психолога С.Грофа, «у психіці кожного з нас таємничим чином закодований увесь космос і в процесі поглибленого систематичного самодослідження кожен з нас може отримати до нього доступ» [Гроф С. Космическая игра. Исследование рубежей человеческого сознания.- М., 1997.- С. 65]. Такий стан, якого може досягти людська психіка, з допомогою релігійних обрядів, молитви, споглядання природи, творів релігійного мистецтва, музики (мелодійні дзвони, хоровий спів, ритуальний танець тощо), отримали назву «технологій священного» [Там само.- С. 17-18].

Етнічні релігії повертають людині втрачений зв'язок з Всевишнім-Природою. Перебуваючи в стані «почуття святості», особа (душа) може «виходити за межі тілесного», тобто, з'єднавшись з космічним праотцем (Богом-Природою), може переживати колективну етнічну пам'ять як свою власну пам'ять про життя свого роду. Таким чином, за язичницьким світоглядом, одуховлений Всесвіт, пронизаний вищим космічним Розумом, стає співмірним з людською психікою і свідомістю. З точки зору етнічних релігій, Абсолютний розум не є «надприродним». Людина, як частина природи, є частиною Бога. Але частина не є цілим, бо ціле як набір частин є більшим за будь-який свій компонент. Та, незважаючи на індивідуальність і особливі відмінності окремих одиниць свідомості, вони у структурі Всесвіту зберігають (на іншому рівні) сутнісну тотожність зі своїм джерелом. Саме так язичники пояснюють сьогодні поняття «Дажбожі внуки», «Діти Перуна», «Сини Сварога» тощо, які є вираженням для простого люду віщих знань жерців і волхвів передхристиянської доби.

Природні релігії ґрунтувались не на сліпій вірі в «надприродне» (тобто фактично в «неіснуюче»), а на знанні Природи і її Законів. Саме у всеобожненні природи знаходили жерці й волхви всі необхідні засоби для життя людини, її здоров'я і благополуччя. Їхні знання були професійними і передавались від вчителя учням, забезпечуючи нерозривність духовного ланцюгу поколінь. Не кожному сповіднику релігії давалися ці знання, не кожен міг їх зрозуміти, однак при цьому нікому не заборонялось прагнути до пізнання істини. Язичницька віра невідривна від пізнання, причому пізнання передує вірі: спочатку пізнай, потім увіруй.

Ф.Трентовський писав: «Пантеїзм залишився як містична філософія релігії – знання волхвів, жерців, а політеїзм виник як пояснення таємничих знань для простого народу» [Stragona Lechia.- № 3.- С. 14-19].

Слово *релігія* не вживалось ні в стародавньому світі, ні в середньовіччі, бо всі народи користувались безпосередніми назвами релігій, які, як правило, були похідними від їхніх етнічних назв: *індуци* –

індуїзм, елліни – еллінізм, юдеї – юдаїзм. У наших предків також була назва своєї релігії – Руська Віра, від імені народу (етноніма) і назви держави Русь (етнотопоніма). Про це знаходимо згадки в численних народних приказках, обрядах. Так зокрема, В.Гнатюк записав на Гуцульщині: “Поки писанки пишуть, поки колядники ходять, доти наша **Віра Руська** в світі буде”. Писанки і колядки – є виключно язичницькими святощами. Як відомо, в християнську обрядовість вони увійшли зовсім недавно (не раніше XVIII ст., коли на писанках почали малювати церкву і хрест, а в колядки привнесено християнську ідею – різдво Ісуса). Отже, на ранніх етапах історії народів їхні релігійні та етнічні межі збігаються. Таке ототожнення віросповідної спільноти з етносом має дуже корисні позитивні якості:

- єдність інтересів етносу і його етнічної віри, держави і церкви;
- релігія виконує свою націо- і культуротворчу функцію;
- відбувається цілком природна регуляція морально-звичаєвих відносин;
- забезпечується збереження національної самобутності;
- виробляється відпорність глобальним процесам, які, як правило, є ворожими до місцевих (локальних) традицій.

Отже, всі ці позитивні якості в цілому забезпечують життя і самозбереження етносу.

Термін **релігія** почали вживати в епоху Відродження для характеристики загального поняття віри в Бога незалежно від конфесії (у Західній Європі – близько XV ст., в Україні – близько XVI ст.). Його вживали Мартін Лютер і Христофор Філарет [Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного.- К.: Світ знань, 2000.- С. 177]. І хоча уже саме вживання цього слова носить глобальний характер, однак, воно необхідне як юридичний термін для визначення статусу релігійних громад та організацій при їхній реєстрації. Про це йшлося вже на Першому Світовому конгресі етнічних релігій (1998 р.) у Вільнюсі.

Слово **релігія**, згідно з сучасними словниками, походить з латинського **religio** – честь, побожність, благоговіння, пошана; або від **religiosus** – совісний, благочестивий; або за Цицероном, від **religere** – совість. Однак, ці значення, що є надто популярними в словниках, виявляються неточними для з’ясування глибинної сутності цього терміну. Священик Григорій Дяченко в 1900 р. дав таке пояснення: “Релігія – від лат. **religo** – єднаю, - власне моральний зв’язок людини з Богом, Богошанування” [Полный церковно-славянский словарь.- М., 1900.- С. 547]. Нині існує понад 200 визначень поняття релігії, і їх кількість дедалі

зростає. І хоча цей термін не досить вдалий саме через його іншомовність і багатозначність, та наука користується ним за традицією, не вдаючись до лінгвістичних уточнень.

Оскільки сучасні словники не подають етимологічного значення цього слова, не зайвим буде уточнити деякі особливості цього латинського терміну, щоб зрозуміти і його давнє значення. Слово *religiā* складається з префікса **re-** (лат. **re-**), який уживається в словах на позначення повторної, зворотної чи відновлюваної дії, як наприклад, у слові *реанімація* (повернення організму до життя – оживлення, дослівно «повторне одушевлення», «повернення душі») і кореня **ligo-** (лат. **ligo**), що позначає спілку, об'єднання, товариство. Тобто слово *religiā* дослівно означає: «відновлення втраченого зв'язку з Богом – космічним праотцем людини». В цьому розумінні слово *religiā* охоплює значно ширше коло понять, ніж його переклад слов'янським «віра». За уявленнями наших пращурів-слов'ян, будучи частинкою Бога, людина приходить у земний світ Яви (тимчасове життя), ніби відриваючись на певний час від свого вічного небесного Отця, що існує в Праві (у Сварзі – небі). Не зайвим буде тут згадати українське уявлення про людину, як осколок Сонця, що впав на землю. Проживши праведне життя, цей осколок повертається назад до Сонця, але, якщо людина заплямувала себе поганим життям, її душа (сонячний осколок) згоряє навіки: "Життя людини, її народження і смерть – то відхід від Сонця і поворот до Сонця. Всеньке життя людське – то змагання повернутися до свого початкового джерела, з'єднатися знов з Сонцем: народитися – відірватися від Сонця, вмерти – повернутися до Сонця" [Шухевич В. Гуцульщина.- част. 4 // Матеріали до українсько-руської етнології.- Львів, 1904.- Т. 7].

Щоб відновити втрачені в ході життя сили, людина мусить встановити духовний зв'язок зі своїм духовним джерелом, яким є Бог. З допомогою певного обряду (ритуалу), магічних слів (молитви) людина ніби повертається до свого праджерела і в ньому черпає нові духовні сили.

Релігія за своєю сутністю є досвідом священного і пов'язана з ідеями існування Всесвіту, пошуками істини та осмисленням і упорядкування людського життя. Основою будь-якої релігії є уявлення про Бога: Бог є початок і сенс кожної релігії.

Загально прийнято вважати, що початки релігії виникли в епоху верхнього палеоліту (40-50 тис. років тому). Оскільки релігії формувалися природним шляхом, то вже на самих початках свого існування вони мали виразно етнічне (родове, плем'яне) забарвлення.

Якщо *етнос* – це кровноспоріднена спільнота людей, що має спільну територію (*рідну землю*), спільну мову (*рідну мову*), то спільні ро-

дові легенди про походження свого народу, спільна історична пам'ять, звичаї та обряди становлять його *рідну етнічну релігію*. Пор.: грецьке слово *etnikos*, що має значення "родовий, народний, язичницький". Етнічні релігії не можна вважати «нижчими» щодо інтернаціональних, які довгий час вважалися «вищими». Така класифікаційна характеристика, щонайменше, виглядає як ідеологічний штамп, який є швидше якоюсь атавістичною пам'яттю про колишню конфесійну заангажованість. Етнічні релігії і досі можуть цілком задовольняти потреби сучасних націй (напр., сінтоїзм в Японії).

Таким чином, *етнічна релігія* – це природна автохтонна релігія етносу, що існує на будь-якому етапі його розвитку (рід, плем'я, народ, нація). Власні етнічні релігії теоретично має кожний етнос, оскільки духовна культура народів є витоковою для кожного з них, а привнесена чужа культура може накладатися на первісно рідні вірування, синкретизуватися з ними, поступово витісняючи те, що було свого часу для етносу природним.

Етнічні релігії, як правило, виникають *природним* шляхом у межах певної етнічної території і не поширюються за межі свого етносу. Вони є *самодостатніми* для кожного етапу історичного розвитку народу, задовольняють його духовно-культурні потреби і є засобом його *самозбереження* як самобутньої етнічної спільноти. В процесі життя етносу його природна релігія зазнає еволюційних змін, вдосконалюється, шліфується, і, якщо її розвитку не перешкоджають якісь зовнішні чинники (поневолення, війни, інші асимілятивні процеси), то етнічна релігія може бути самодостатньою духовною системою на будь-якому етапі життя свого етносу.

Досі етнічні релігії існують в Японії (сінто), Китаї (конфуціанство), Ізраїлі (юдаїзм) та в деяких інших країнах. Нині, як уже зазначалося, в багатьох країнах Європи, Азії, Америки почалися процеси відродження етнічних природних релігій. І Україна тут не є винятком. Переважна більшість народів відроджує свої етнічні релігії як природні генотейстичні системи (поляки, білоруси, українці, росіяни, литовці, німці, французи та ін.). Однак подекуди з'являються тенденції до заміщення автохтонних релігійних систем штучними монотейстичними неорелігіями (українська діаспора Канади, українці-силенківці та деякі інші невеличкі групи, які, хоч і не визнають Л.Силенка «пророком», але пропонують свої власні монотейстичні уявлення). Єдиним Богом такі групи вважають Дажбога, зрідка – Світовида (серед поляків). Цей факт, як бачимо, якраз і засвідчує, що слов'яни мали не одного Бога, але кожен зі слов'янських народів підсвідомо покладає функції головного Бога на різні його постаті, що є підтвердженням природного слов'янського

генотеїзму чи політеїзму. Причини виникнення монотеїстичних неорелігій (які претендують на роль національних) криються в тяжінні до мнимого «монотеїзму» інтернаціональних релігій, який превалював у світі понад два тисячоліття і, зрештою, виробив надто міцні стереотипи мислення щодо понять «вищості» і «нижчості» релігій. Таким чином, нині ця тенденція може бути визначена як явище перехідного етапу.

Природну українську *етнічну* релігію в науці прийнято називати **українським язичництвом**. Слово *язичництво* є науковим терміном, однак воно також має свою історію. Воно згадується у Велесовій Книзі, яку датують як пам'ятку V-IX ст. н.е., можливо переписану в пізніші часи, за припущенням Б.Яценка – близько XVI-XVII ст. [Велесова Книга. Легенди. Міти. Думи.- К., 1995.- С. 258]. Волхв записав на одній з дощечок про сумний час перебування русичів у неволі: "наші Отці одні хомути носили і ніяк не звалися інакше, як язичники", тому, - вважає автор, - вони були Богами збережені й визволились з рабства. Далі зазначається, що "краще маємо зникнути, але ніколи не бути в рабстві, і не поклонитися богам чужим" [Лозко Г. Велесова Книга – пам'ятка української культури // Дивослово.- 1999.- № 11.- дошка 6-Г (*переклад Г.Л.*)].

Слово *язичництво*, незважаючи на той негативно-оціночний відтінок, якого надала йому офіційна християнська церква, може вважатися нейтральним науковим терміном, адже воно належить до слов'янської лексики і, крім назви органу мовлення, позначає ще й саму мову, плем'я, народ зі спільною мовою й звичаєм-релігією.

Слово "поганство", широко впроваджуване християнською церквою, є лексичною калькою з латинського *paganus* – селянин, селянський. Воно непридатне для наукового вжитку із-за його негативно-емоційного забарвлення, що є порушенням лінгвістичних вимог до терміну. Якщо колись християнські проповідники використовували це слово з метою зневажити й принизити етнічні релігії завойованих ними народів, то нині застосування цього слова вважається нетолерантним щодо сповідників язичницьких релігій. З філологічної точки зору слово "поганство" є вульгаризмом, а його вживання – ознакою низького рівня мовної й загальної культури людини.

Українське язичництво як витокова релігія українців за своєю сутністю є *православним*, що до X ст. означало *віру автохтонного населення Київської Русі*, або держави, що мала самоназву Руська Земля. Первісно слово "православ'я" означало "славлення Богів", тобто язичницьку Богослужбу: *Прав (Права)* – закон, що керує (правує) Всесвітом, а *славлення* – язичницький ритуал, урочиста служба, що супроводжується співом релігійних гімнів, які називалися *славами* [Лозко Г. Велесова Книга – пам'ятка української культури // Дивослово.- 1999.- № 11].

Написана волхвами на дубових (чи березових) дощечках ще в V–IX століттях, вона зберегла для нас не тільки зразки писемності, мови та історії, але й значну кількість язичницьких молитов, засад віровчення, культів, обрядів, світоглядних засад. Велесова книга містить близько 250 Богознавчих понять, в тому числі близько 100 імен Богів (теонімів, іноді в кількох варіантах), 70 слов'янських власних імен людей (антропонімів), серед яких імена прабатьків, волхвів, князів та значних воєначальників. Тут подані також відомості про окремі свята Рідної Віри, пов'язані з природним календарем, назви місяців, тижнів, рецепти ритуального напою, порядок щоденних та святкових богослужб і жертвопринесень, моральні настанови та деякі правила поведінки, кілька легенд про походження Дажбожих онуків та засновників руських племен. Цінним як для релігієзнавців, так і для рідновірів є осмислення авторами Велесової Книги вчення про Наву, Яву і Праву, вчення про Триглава, про живу воду, які писалися саме як повчання для нащадків: “Тут же, отроче, відкриєш ворота і ввійдеш у них – то красен Рай слов'янський; і там Рай-ріка тече, що відділяє Сваргу од Яви” (дощ. 11-Б).

Хоча автентичність пам'ятки в окремих вчених викликає недовіру, мусимо стверджувати, що Велесова Книга подає чимало таких відомостей нашої прадавньої релігії й культів, які досі були невідомі науці, однак вони складають осмислену й досконалу систему. Велесова Книга – це велика за обсягом праця (як вважається досі, знайдена не повністю, а лише близько 75% тексту, що нині складає 72 дошки). Саме це й може бути одним з доказів того, що книга не могла бути виготовлена фальсифікатором. Історія знахідки, її прочитання й переклад на сучасну українську мову становить окрему тему, але тут зазначимо, що знайшов дощечки Велесової Книги білогвардісець Алі Ізенбек, переписав і дав перше тлумачення тексту Юрій Миролубов; видрукована вона була в п'ятдесятих роках XX ст., а в Україну потрапила лише в 1990 р. Вагомий внесок у прочитання дощечок зробив професор Володимир Шаян, а в Україні переклав Велесову Книгу філолог з Ужгорода Борис Яценко. Нині Велесова Книга по праву вважається святим письмом Рідної Віри. Дослідження її продовжуються.

З прийняттям світової (інтернаціональної) релігії в 988 р., християнська церква, використовуючи зрозумілі для пастви слова, намагалася заохотити людей до нової релігії, тому скористалась зрозумілою для народу назвою, позначивши нею східнослов'янську галузь *ортодоксального* християнства. Аналогічно надавалися близькозвучні назви й храмам (напр., церква св. Власія на місці капища Велеса, або св. Вита на місці зруйнованого храму Святовита).

Українська етнорелігія в широкому значенні – сукупність релігійних вірувань, які побутували на теренах України, у їхньому еволюційному розвитку, включаючи:

1. релігію племен і народів найдавнішої доби, яких прийнято вважати предками українців як в етнічному, так і в культурно-історичному планах;
2. релігію східнослов'янських племен Київської Русі, що існувала до прийняття християнства як офіційної релігії;
3. народно-побутову релігійність, що існувала паралельно з офіційним християнством протягом останнього тисячоліття;
4. сучасне відроджене українське язичництво.

В.Докаш* (м. Чернівці)

ПРОБЛЕМИ ХІЛІАЗМУ В ПРОТЕСТАНТСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ

2000-й рік інтерпретувався богословами різних течій як “особливий”, “завершальний”, як такий, що повинен визначити подальшу долю людства. Точки зору на період, який наступить після нього, а відповідно і про долю цивілізації в майбутньому були достатньо песимістичні. Їх можна класифікувати в такій послідовності: цивілізація дійшла до межі свого існування, вона поступово буде вмирати; глобальні проблеми сучасності (екологічні, соціальні, моральні) є ознакою “кінця часів”. Звідси дві перспективи: віруючих очікує спасіння, вічність, рай, царство Боже на Землі, а невіруючих, відповідно, вічні страждання, небуття. Тому кінець 2000-го року, на думку богословів, знаменує собою передісторію, а наступне тисячоліття – справжню історію, історію нової, Божої цивілізації.

Цей рік характеризувався різким підвищенням популяризації ідей кінця світу, Армагеддону, очікування страшних природних і соціальних катаклізмів для людства. Особливою активністю тут відрізнялися так звані месіансько-есхатологічні течії – адвентизм, свідки Єгови, у яких ідеї “страшного суду” та настання Царства Божого після цього є провідними. Про це дуже багато писалось в засобах масової інформації.

У січні 1999 року, наприклад, у французькій газеті “Фігаро”, в статті “Єрусалим і глашатаї апокаліпсису” говорилось: “За оцінками

---

* Докаш В.І. – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології Чернівецького Національного університету імені Ю.Федьковича.